

ELŐSZÓ

A *Donatio* (vagy *Constitutum*) *Constantini* I. (Nagy) Constantinus császár 315. március 30-án kelt levele I. (Szent) Szilveszter pápához. A forrás részletesen leírja a császár kigyógyulását a leprából (Szent Péter révén és a pápa közvetítésével), majd Szilveszter által történő megkeresztelését. A császár ezért adománylevelével őt és utódait az egész keresztény egyház feletti primátussal¹ ajándékozta meg, világi hatalomban részesítette Itáliában és a nyugati területeken, császári jelvényekkel látta el, átadta Rómát ill. lateráni palotáját is.

A levél a XV. századig megkérdőjelezhetetlen hitelnek örvendett, ekkor azonban a humanista Lorenzo Valla kimutatta, hogy hamisítvány. A kutatók a forrás keletkezési idejét a 750-es évek elejére, helyét a pápai udvarba teszik.

A munka – koholt voltából adódóan – nem valós okokat, motivációkat és eseményeket ír le, sokkal inkább tanúsítja a pápaság ideológiai fejlődésének hosszú folyamatát, annak VIII. század közepére kialakult állapotát. Azzal pedig, hogy ezen eszméiséget visszavetíti a IV. századba, követeléseit igen régi és autentikus forrásra (az első keresztény császárra) vezeti vissza.

A levél több, már a keresztény vallás elismerésétől létező, s a forrás születésének időszakában csúcsosodó problémát próbál a pápaság érdekeinek megfelelően megválaszolni, lezárni. Ezek közül a legnagyobb horderejű probléma a pápa és a római/bizánci császár közti viszony: annak kérdése, van-e beleszólási joga az uralkodónak a hitelvi kérdésekbe, gyakorolhatja-e a klérus feletti ellenőrzési, ítélkezési és kinevezési jogkört. Másik lényeges pontja a római püspök szerepe és a keresztény világban betöltött primátusa. A szöveghez fűzött magyarázatot

¹ Elsőséggel, fősséggel, Rómának és püspökének az egyházi hierarchiában betöltött első helyével.

tehát messzebből kell indítanunk, hogy a VIII. század közepére kialakult, s a *Donat*iot létrehozó helyzetet jobban megérthessük.

A császár és az egyház

Galerius császárnak (305–311)² uralkodása utolsó évében kiadott rendelete voltaképp már elismerte a kereszténységet, és bizonyos megszorításokkal engedélyezte annak gyakorlását. A teljeskörű vallásszabadságot és közjogi elismerést a 313-as milánói *edictum* mondta ki. Egyéb vonatkozásoktól most eltekintve a császári engedély fontos következménye lett az, hogy az uralkodó magát tekintette az egyház fejének is, fenntartotta azt a jogot, hogy az egyetemes zsinatokat ő hívja össze, az általános hitelvekről szóló határozatok alákulásába beleszóljon, beavatkozzon a klérus és az egyház ügyeibe, a püspökök és pátriárák kinevezésébe.³

E *caesaropapizmus* a továbbiakban a császári hatalom alatt szorosabban ellenőrzött keleti területek egyházait maga alá gyűrte – a Nyugat azonban Róma vezetésével már a kezdetektől szembeszegült a császár beavatkozásaival.

Az ellentétek 313 után azonnal felszínre törtek. A kereszténység (ekkor döntően krisztológiai) vitáiba a császárok aktívan beavatkoztak, s döntésük, állásfoglalásuk sokszor perdöntővé vált. A niceai első egyete-

² A továbbiakban minden esetben megadjuk az előszóban megnevezett római pápák, frank uralkodók és római/bizánci császárok uralkodásának éveit is.

³ E mindenre kiterjedő császári hatalom krisztianizált ideológiáját a IV. században Szent Eusebius dolgozta ki, aki szerint az égi birodalom tükörképe a földi birodalom, s ahogyan Isten az égi, úgy a császár a földi *imperium* birtokosa. Mivel a császár hatalmát Istentől kapta, így, mint annak helytartója, nemcsak világi uralkodó, hanem kvázi-papként egyetemes püspök és az egyház feje is.

mes zsinat (325) is a császár hívására ült össze, hogy az *arianizmus* tanításairól tanácskozzon.⁴

A zsinat elutasította e tant, s elfogadta, hogy Jézus egylényegű az Atyával (*homousziosz*), öröktől létezett, egyszerre isten és ember. A niceai végzés ezzel birodalmi hitvallás lett.

Az arianizmus ennek ellenére jelentősen elterjedt az orientális területeken már (a niceai hitvallástól uralkodása végén eltávolodó) I. Constantinus (306–337) alatt, s mi több, fia: II. Constantius, a birodalom keleti felének uralkodója (337–350) is e tan mellé állt. Amikor pedig a teljes *imperium* ura lett (350–361), kényszeríteni próbálta a nyugati területek egyházait, hogy a császári hitet fogadják el. A niceai végzések hívei, a nyugati püspökök (élükön a rómaival) viszont kijelentették, hogy a császár tévedett hitében, s nincs joga dogmatikai kérdésekbe beavatkozni. (Mintegy „válaszként” az uralkodó száműzte az akkori pápát és több püspököt.)

A kérdés lezárását I. (Nagy) Theodosius (379–395) trónra lépése és állásfoglalása jelentette. A 381-es konstantinápolyi egyetemes zsinaton megerősítették a niceai hitvallást, véglegesen megbélyegezték az arianizmust, s ekkor fogalmazták meg a Szentháromság istenségének tételét.⁵ Fontos Theodosius császársága abból a szempontból is, hogy uralma alatt, 394-ben lett a kereszténység birodalmi, állami vallás – ami a császári hatalom még erőteljesebb jogigényeit és beavatkozási törekvéseit is maga után vonta.

⁴ Arius alexandriai főpap megpróbálta összeegyeztetni Krisztus isteni természetét azzal a dognával, hogy csak egy isten van, s azt hirdette, hogy a Fiú nem egylényegű az Atyával, s bár az ő alkotása, de nem örökkévaló – csak emberi lényeggel rendelkezett.

⁵ Ezzel elfogadták, hogy Isten lényege egy, de benne meg kell különböztetni az egy lényegyet bíró három létezőt.

Hasonló uralkodói fellépések történtek a *nesztorianus* tanok⁶ ill. a *monofizitizmus*⁷ megítélésében is. Ez utóbbi nézetet II. Theodosius császár (408–450) is elfogadta, s ezzel jelentősen hatott annak elterjedésre a keleti területeken (olyannyira, hogy végül Egyiptom a kopt egyházhoz csatlakozva megmaradt a monofizitizmus elfogadásában). A tant végül a khalkedóni egyetemes zsinat (451) bélyegezte meg, de ebben is nagy szerepet játszott a császár személye, mivel II. Theodosiust a nicaei alapokon álló I. Marcianus (450–457) váltotta fel.

A fenti tanokban a Nyugat nem követte a császárok „szeszélyeit” – mindvégig elutasította azokat. Az arianizmus is csupán közvetve (a birodalom keleti felével kontaktusba került, majd átvándorolt népekkel: a vizi- és osztrogótokkal, valamint a vandálokkal) került nyugati területekre.

Látható, hogy a keresztény egyház keleti és nyugati fele már ekkor könnyen eltért számos dogmatikai kérdés megítélésében. E két régió ellentétéhez alapvető politikai, gazdasági, kulturális ellentétek is járultak – már jóval az *imperium* végleges kettéválása (395), ill. a Nyugat-Római Birodalom bukása (476) előtt. A Nyugat és Róma dogmatikai, liturgikus téren, az egyházi hierarchiáról és a császár szerepéről vallott felfogása miatt egyre inkább elkülönült Kelettől (nem függetlenül a császári hitbeavatkozásoktól és a konstantinápolyi pátriárka hangoztatott jogigényeitől), s mind élesebben vetette fel a keresztény világ feletti főség kérdését is. A szakítópontok tehát rögtön a kereszténység elismerése után felszínre törtek – s láthatóan Kelet és Nyugat, a császár és a római püspök között.

⁶ Nestorius antiochiai szerzetes, majd konstantinápolyi pátriárka élesen elkülönítette Jézus isteni és emberi lényegét, s az emberit tette dominánssá – nézetét a 431-es ephesusi egyetemes zsinat utasította el.

⁷ „Egylényegűség”: Eutíkhosz alexandriai püspök tana, mely szerint a megtestesülés után Jézus isteni lényegébe beleolvadt emberi természete.

Róma primátusa

285-ben Diocletianus császár (284–305) kettéosztotta a Római Birodalmat, s ez lett az alapja később az egyházon belüli joghatósági területek, Kelet és Nyugat elválasztásának is. A nyugati területeken egy kiemelkedő egyházi központ volt: Róma, míg keleten a vezetés kérdése a konstantinápolyi, az alexandriai és az antiochiai székek között vetődött fel. (Az ötödik pátriárkátus, Jeruzsálem már korábban elvesztette jelentőségét, miután a kereszténység végleg elvált a zsidó vallástól.) Közöttük az egyetemes keresztény egyház feletti primátusért Róma és Konstantinápoly vetélkedett, s próbált jogalapot teremteni saját főségének bizonyításához.

A gondolat, miszerint Róma a keresztény egyház feje, igen régi keletű, már a II. századi egyházatyák felvetették – de az egész keresztény *corpus* feletti (nem csupán spirituális, hanem pl. ítélkezési és kinevezési) hatalom igénye nyomatékosan a IV–V. században bontakozott ki. A gondolat első teoretikusa I. Damasus (366–384) és Siricius (384–399), továbbfejlesztője I. (Nagy) Leó (440–461) pápa volt. Elméletüket Máté evangéliumából (16,18–19) vezették le. Ez az ún. *Péter-doktrína*, mely szerint a római püspökök primátusa Szent Péterre vezethető vissza, aki az apostolok fejedelmeként magától Krisztustól nyerte el annak jogát, hogy az egész keresztény egyház feje legyen (innen a IV. század végén kialakult, Rómát illető *apostolica sedes* kifejezés). A római püspökök Szent Péter utódai és vikáriusai (helytartói), Péter lelke bennük él tovább, és ugyanúgy elöljárói a keresztény világ többi egyházának, s gyakorolnak felettük hatalmat, mint ahogyan Péter az apostolok felett. Róma és püspöke helyzetének megítélése tehát nem zsinati határozatoktól függ, hanem csakis abból a megbízásból eredeztethető, melyet Krisztus adott Szent Péternek.

A 382-es római zsinat elítélte a 381-es konstantinápolyi *concilium* határozatát, mely fontosságban közvetlenül Róma után helyezte Konstantinápolyt, azon az alapon, hogy e város az „új Róma”, a birodalom új fővárosa. Hasonlóan tiltakozott a 451. évi khalkedóni egyetemes zsinat azon végzése ellen, mely Konstantinápolyt már Rómával egyenrangúnak

ismerte el, s a pátriárka megkapta az egyházi ítélkezési jogot a keleti területek felett. A római püspökök tehát úgy vélték, nem lehet egyházi hierarchiát világi fontosság szerint megalkotni – Róma főségét és nagyságát Péter apostolfejedelem megbízatása adja, valamint az, hogy a püspöki székhelyek közül egyedül Róma mondhatta el, hogy két apostol: Péter és Pál is ott nyert el mártírhalt s végső nyughelyet.

A vitáknak újabb lendületet adott Zenon császár (474–475, 476–491) 482-ben kiadott *Henoticonja* („Egységhit”), mely a monofizitáknak a keresztény egyházba való visszahódítása érdekében szembefordult a khalkedóni határozatokkal, ezenfelül kinyilatkoztatta, hogy a császár zsinatok nélkül is megfogalmazhat dogmákat, hitelveket. A rendelet azonban nem érte el célját: a monofiziták nem tértek vissza a keresztény egyház keretei közé, a római püspök pedig kiközösítette a hitvallás kidolgozóját, Akakiosz konstantinápolyi pátriárkát. Ezzel létrejött az ún. Akakiosz-féle *szkizma*, mely során a keresztény világ először szakadt nyíltan ketté. Az elkülönülés ugyan nem lett végleges (519-ig tartott), de mindenképpen jelzés értékű volt.⁸

A császár tanaira reagálva I. Gelasius pápa (492–496) fogalmazta meg a római püspök egyházi hatalmának és a császár világi hatalmának kettősségét, mely szerint a funkciókat meg kell osztani a két fél között, mert a császár nem lehet egy személyben pap és uralkodó, hiszen az utolsó ilyen Krisztus volt, s ő isteni (egyházi) és emberi (világi) lényegét mintegy szétosztotta a pápa és a császár között. Mivel a római püspök a klérus, a császár pedig a világiak vezetője, utóbbinak nincs joga hitelveket megfogalmazni, egyházi ügyekbe beavatkozni, feladata csupán az egyház védelme. „A császár az egyházon belül van, nem felette.” Nem véletlenül ekkortájt (az V. század végén) született meg I. (Szent) Szilveszter pápa (314–335) legendája is, amelyben I. Constantinus, az első keresztény császár már engedélyezi, hogy a római püspök legyen a papság feje az egész világon.

⁸ A *szkizma* fontos következménye volt az is, hogy Örményország, Szíria és Perzsia ekkor szakadt ki a keresztény egyházból.

A pápák azt óhajtották, hogy a császár (ahelyett, hogy beleszól dogmatikai és egyházi ügyekbe) Itália és Róma védelmével törődjön. Az V. század során e terület sokat szenvedett az átvonuló barbár népek (gótok, vandálok) támadásaitól. A Nyugat-Római Birodalom bukása az eredendően meglévő ellentéteket tovább feszítette, mert ámbár Itália nagy része Bizánc kezében maradt, a császárok (tényleges nyugati politikai erő híján) továbbra is inkább az egyház irányítását, semmint védelmét tekintették feladatuknak. S noha I. (Nagy) Iustinianus császár (527–565) grandiózus birodalommegyesítő politikájának eredményeképpen hadvezére, Belizár legyőzte a vandálokat és az Itáliában lévő osztrogótokat, hamarosan, a koncepció bukása és a császár halála után megjelentek a longobárdok (568), s hódításuk eredményeként Bizánc kezében ekkorra már csak Szicília, Dél-Itália ill. néhány város (pl. Róma, Ravenna, Genova) maradt.

Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a bizánci császár nem tudja ellátni a terület és a nyugati egyház védelmét, ám továbbra is beleszól annak ügyeibe, nem hajlandó Róma primátusát elismerni, a keleti egyházak pedig (bár bizonyos esetekben maguk is Rómához fordultak döntésért) a konstantinápolyi pátriárka vezetését és a császár akaratát fogadják el.

Ha úgy tetszik, Róma és a nyugati területek „magukra maradtak”, Keletről tényleges segítségre nem számíhattak. Rómának – mivel önmagát megvédeni nem volt képes – új protektort kellett találnia, egyúttal szorosabbra fűznie kapcsolatait a már keresztény (vagy még megtérítendő) nyugati területekkel, s ezzel spirituális-morális főségét még inkább érényesítenie.

E munkát I. (Nagy) Gergely pápa (590–604) kezdte el: megerősítette a pápai adminisztrációt, összefogta a nyugati püspökségeket. Ő küldte el azokat a követeket is, akik elkezdték Anglia megtérítését, hogy azután onnan (ill. még korábban, a VI. század folyamán Írországból) a VII. századtól szerzetesek térítőmozgalma hatoljon be Nyugat-Európába, s nagy területeket krisztianizáljon. E folyamatban tehát I. Gergelynek és utódainak igen nagy szerepe volt. Szorosabbra fűzte a kötődést a nyugati területekkel a római püspököknek a VI. században kialakult azon joga is,

hogy a főpapoknak *pallium*⁹ küldtek. Róma spirituális fősege egyre nyilvánvalóbb lett Nyugaton, ellenben a keleti egyházak továbbra is alávették magukat a konstantinápolyi pátriárkának (akinek kiemelt szerepét immár az is biztosította, hogy a többi metropolitai székhely fennhatóság alá került a VII. században, valamint, hogy a Bizánci Birodalom fővárosában székel) – s rajta át természetesen a császárnak. A további távolodás egyik legékezebb jele még abban is megfogható, hogy a VII–VIII. században keleten a latin nyelvet végleg felváltja a görög a közigazgatási és egyházi életben.

A VII. századot mindezek mellett végigkísérte egy újabb hitvita, a *monotheizmus* („egyakaratúság”) kérdése.¹⁰ I. Hérakleiosz császár (610–641) kötelezően előírta a tétel elfogadását, s ezzel szembekerült a nyugati klérussal, mely Krisztus kétakaratuságát ismerte el (*duotheizmus*). A hosszú ellentét végére a konstantinápolyi egyetemes zsinat (680–681) tett pontot, mely az utóbbi tan mellé állt – nem függetlenül a császár, IV. Konsztantinosz (668–685) állásfoglalásától.

A vihar elcsendesedése mégsem hozott kiegyezést a keleti és a nyugati területek között, mert a következő uralkodó, II. Jusztiánosz (685–695) a 691/92-es trullloszi zsinattal azt próbálta meg elfogadtatni, hogy az egész keresztény világban (így a nyugati területeken is) a bizánci egyházi szokásokat és szabályokat alkalmazzák. A kivitelezhetetlen döntés – noha a keresztény világ egységesítését célzó lépésként is felfogható – még távolabb vitte a két régiót egymástól. A Nyugat ezt úgy értékelte, hogy eredendően eltérő régi szokásait, saját szabályrendszerét kezdi ki a császári törekvés. Az ideológiai csatározásokon túl a kérdés tehát jogi-politikai problémává is vált, s hamarosan a pápaság és a Nyugat elszakadási törekvéseihez vezetett.

⁹ A *pallium* az érsekeket (kiváltság esetén egyes püspököket) megillető, három ujjnyi széles, a vállakat kör formában körülvevő szalag, melynek elől és hátul hosszan lecsüngő része van. A császárok által használt (s a *Donati*ban is említett) díszes uralkodói viseletből vette eredetét.

¹⁰ A tan azt hirdette (monofizita eszmékre alapozva), hogy Krisztus személyi valóságának megfelelően csak egy akarattal rendelkezett.

Bizánc így mintegy egyszerre „hagyta cserben” azon nyugati egyházat, melyet birodalma szerves részének tekintett, melynek fejeként tetszelgett, s egyszersmind próbálta is azt a Bizánci Birodalomhoz „igazítani”. Mint láttuk, ezt már I. Justinianus katonai-politikai ereje sem tudta elérni, ám ez utóbbiról a VII. században nem is beszélhetünk: Bizánc ekkor önmaga létéért küzdött az avarokkal, szlávokkal, perzsákkal és arabokkal szemben (ez utóbbiak ekkor már Szicíliát is elfoglalták tőle). Ideológiai-dogmatikai eszközökkel pedig eddig sem és ezután sem lehetett kikezdeni a nyugati területek eredendően sajátos szokásait és „autonómiáját”. Emellett Róma támaszaiként ekkor már kezdtek felsorakozni a Bizánci Birodalomtól független, de a nyugati egyház elveit valló területek is. Ez igen lényeges abból a szempontból, hogy a nyugati egyháznak ezen, a birodalomban való „kint is – bent is” elhelyezkedése komoly lehetőséget adott Rómának a VIII. században arra, hogy kiszakadjon a császárság kereteiből. Immáron csak egy erős politikai hatalomra volt szüksége, hogy e törekvését realizálhassa.

Új távlatok: Róma és a Frank Királyság

496 körül Klodvig (481–511) frank uralkodó felvette a keresztséget, s ez igen lényeges momentummá vált a későbbiekben, mert így a nyugati területeken a frankok lettek az elsők a germánok közül, akik nem az ariánus, hanem a niceai tanokat fogadták el. Ezzel megjelent az a hatalom, amely majdan a nyugati egyház és Róma potenciális védelmezőjévé vált: a Frank Állam.

A legfontosabb, eddig vázolt ellentétek a fordulat időszakában, a VIII. században is akut problémaként léteztek. Ekkor újfent II. Gergely pápa (715–731) fejtette ki III. Leó császárnak (717–741), hogy a keresztény vallás tanai nem a császárok, hanem a papság ügye, a császárnak nincs joga felügyelni az egyházakat, bíraskodni a klerikusok felett. Róma spirituális helyzete már megalapozott volt, nyilvánvaló tehát, hogy az egyháziak feletti ítélkezési és kinevezési jog egyedüli letéteményese is lenni kívánt.

Az ellentéteknek igazi fordulópontot végül a keleti területeken kitört képromboló-mozgalom (726–843) adott. III. Leó ugyanis elrendelte a szentek, majd Krisztus és Szűz Mária képeinek elpusztítását, s ez összekapcsolódott a keleti egyházak birtokainak szekularizációjával. Róma reagálása ekkor merőben új fordulatot vett. A VIII. század első harmadáig (a viták ellenére is) Róma respektálta a császárt, mint Itália és a birodalom szuverén urát. A vázolt eseménysorozatok viszont ekkora már azt eredményezték, hogy II. Gergely¹¹ nem csupán elutasította a császár rendeletét, hanem azon választ küldte, hogy ha a parancsot Rómában is megpróbálják érvényesíteni, akkor a város védelmére a nyugati uralkodókat hívja segítségül! Figyelembe véve a Bizánci Birodalom helyzetét és az Itália feletti uralom már-már illuzórikus voltát, a pápa bejelentése (és a mögötte rejlő tartalom) a császár itáliai hatalmának el nem ismeréseként volt értelmezhető, s arra figyelmeztetett, hogy a pápaváros (s vele a nyugati egyház) függetlenedni akar a birodalomtól.

A példaértékű jelzésre Leó meg is parancsolta a ravennai exarchának, itáliai helytartójának, hogy vonuljon Róma ellen – ám ekkor a longobárdok (akik a VII. században váltak ariánusokból „niceai” keresztényekké) legyőzték seregét. Válaszul Leó dél-itáliai egyházi birtokokat kobzott el, az itáliai püspöki székeket kivette a pápa alól, s az azok feletti jogokat a konstantinápolyi pátriárka kezébe adta.

Róma új védelmezői azonban mégsem a longobárdok lettek, mivel hamarosan újra ellenséges politikát kezdtek folytatni: el akarták foglalni Szent Péter városát, hogy királyságuk egyházi központjává tegyék. Ez az *punctum saliens*, amikor a pápaság a frankokhoz fordul, s ezzel új korszakot nyit a középkor történetében.

A pápaságnak (világi-katonai erő híján) mindig is szüksége volt egy védelmezőre. E segítséget az adott helyzetben Martell Károly utóda, Kis Pippin (741–768, király: 751-től) biztosította. A Frank Királyság akkor

¹¹ Nagyon lényeges momentum, hogy ő volt az utolsó pápa, aki császári hozzájárulást kért megválasztása után. (Mindaddig ugyanis a pápák nem foglalhatták el helyüket, míg a választást a császár jóvá nem hagyta.)

már keresztény terület volt, az egyházak Klodvigtól kezdődően nagy birtokokat kaptak, s a frank uralkodók tisztelettel tekintettek Rómára és a pápára, aktívan ápolták maguk is Szent Péter kultuszát.

Annak azonban, hogy Pippin ilyen értelemben is Róma felé fordult, s védelmezője lett, elsősorban mégsem vallási, hanem politikai okai voltak. Martell Károly *maior domus*¹² (714–741) IV. Theuderich neustriai Meroving uralkodó (721–737) halála után maga kormányozta tovább a területet. E tisztségben utóda, Kis Pippin érezte a felemás helyzetet, uralmának jogtalanságát, hiszen a Merovingok Istentől származó hatalmukat mindaddig legitim módon gyakorolták. Ezért az austriai¹³ területek trónjára engedte III. Childerich-et (743–751). Nem sokkal később azonban Rómához fordult, hogy tényleges uralmát isteni-pápai hozzájárulással törvényesíttesse, királyi címre váltsa. A pápa, Zakariás¹⁴ (741–752), ebben a helyzetben – gondoljunk a félelmre a longobárdoktól, egy protektor igényére és a birodalomtól való függetlenedési törekvésre – kapott az új támogató, pártfogó után, és jogosnak nevezte a tényleges hatalmat kézben tartó Pippin uralmát. Pippin ezután le is tette trónjáról az utolsó Merovingot, a pápa követe, Bonifác pedig felkente és királlyá koronázta őt (751). Pippin és utódai így isteni felhatalmazást kaptak az uralkodásra Rómától – a pápaság ezzel a legfőbb morális hatalommá vált számukra.

Pippin hamarosan viszonzozhatta a pápa segítségét. Aistulf longobárd király ugyanis 752-ben elfoglalta Ravennát, s ez még nagyobb félelemmel töltötte el Rómát. II. István pápa (752–757) felkérte Pippint a beavatkozásra, sőt maga személyesen indult el a frank királyhoz, és 754-ben

¹² Udvarnagya: a Meroving-kori Frank Államban az uralkodó helyettese, a királyi udvar első embere.

¹³ A Frank Állam 511 után elvesztette egységét és több területre oszlott. Közülük a két legjelentősebb a nyugati Neustria, illetve a keletebbi Austrasia volt. A két területnek saját uralkodói voltak – ez 751-ben szűnt meg, amikor Kis Pippin az egységes Frank Állam királya lett.

¹⁴ Ő volt az utolsó görög származású pápa a XV. századig – szintén fontos tény Kelet és Nyugat végleges eltávolodásának illusztrálásához.

találkozott vele. Pippin megesküdt, hogy megszerzi Ravennát és visszaadja a pápának. Ezután a pápa újra felkente Pippint (valamint fiait) és a *patricius Romanorum* címet adta neki – ezzel az aktussal Pippin Róma és a nyugati egyház fő protektorává vált.

Pippin 756-re végleg legyőzte a longobárdokat, és Ravennát (ami addig a császár tulajdonát képezte) a pápának adta. Ezzel egyúttal elutasította a császár követeit, és kifejezte, hogy a terület (az addig szintén bizánci tulajdonú római hercegséggel együtt) Szent Péteré, s így csak a pápát illelheti. E lépéssel Pippin megalapozta a Pápai Államot, amely most már területileg is tárgyiasult szervezet lett. Az itáliai részek elvételét a császár természetesen nem ismerte el – de értük tenni nem tudott. A politikai szakítás ezzel mintegy véglegessé vált Bizánc és Róma között, a pápai főváros és a nyugati egyház kitört a birodalmi keretből. A *romanus* kifejezésen a továbbiakban nem a birodalom alattvalóját, hanem azt a latin keresztényt értették, aki Rómát és a pápát fogadja el – nem a császárt, Bizáncot. Ezzel a pápaság önálló entitássá, Pippin pedig a pápa, a Pápai Állam és a nyugati egyház legfőbb védelmezőjévé vált – hiszen Róma védelme mindezeket jelentette.

A képrombolók mozgalmának folytatása nyilvánvalóvá tette, hogy a császár (aki immár csupán *imperator Graecorum*) nem hajlandó áthidalni az ellentéteket. Nyugati és keleti kereszténység, Bizánc és Róma, császár és pápa útjai tulajdonképpen már ekkor elváltak – a későbbiekben politikailag I. (Nagy) Károly (768–814, császár: 800-tól) császárságának Bizánc általi elismerése (813), vallási téren az 1054-es *szkizma* erre már csak a pecsétet ütötte rá.

Megállapíthatjuk azonban (természetesen anélkül, hogy kategorikusan egyenlőséget feltételeznénk), hogy távlatokban a pápa egyfajta „bizánci császárt” kapott a frank királyok, majd a német-római császárok személyében: nem csupán védelmező keresztényeket, hanem egyben autonóm monarchákat is. A frank területeken kibontakozó magánegyházi szervezet, ill. az uralkodó isteni eredetűnek tekintett joga maga után vonta (újfent itt is) a püspökök és érsekek kinevezését, egyházi törvények kiadását. Ahhoz természetesen idő kellett, hogy a megerősödött és stabil védelmezőre lelt pápaság újabb reformtörekvésekbe kezdjen – ám a

korábbiaktól eltérően ezt a XI. század második felében már mint önálló, független entitás tette meg.

A Donatio

A forrásait tekintve a felvázolt pápai ideológiai rendszerből, valamint az V. századi Szilveszter-legendából táplálkozó *Donatio* keletkezésének helye – mint említettük – a pápai udvar volt, megírásának dátuma pedig a 750-es évek elejére tehető, mégpedig II. István utazása és Pippinnel való találkozása elé, 752 körülre. Több jel mutat ugyanis arra, hogy Pippin a találkozáson már a levél ismeretében vett részt, s elismerte tartalmát, valódiságát. Először: a pápát fogadva gyalogszerrel vezette annak lovát – úgy, ahogy a *Donatioban* Constantinus teszi Szilveszternek. Másodszor: Pippin számára a longobárdoktól visszafoglalt területek már nem Bizáncot illették – hiszen világosan megtudta a *Donatioból*, hogy e területet (Rómával egyetemben) már Nagy Constantinus a pápának és utódainak adományozta! Nem véletlenül kurziváltuk tehát fentebb a „visszaadja” kifejezést: Pippinnek (a *Donatio* ismeretében) ez természetes volt. Végül azt is megemlíthetjük, hogy a Róma és Ravenna által fémjelzett területek átadását igazoló 756-os paviai béke iratát Pippin szintúgy Szent Péter római sírjára tette, mint ahogy a *Donatioban* Constantinus a maga adománylevelét.

A forrás arra is „hiteles” választ próbál adni, miért került át a birodalom fővárosa Rómából Konstantinápolyba. A magyarázat: mert a császár átadta Szilveszternek a régi fővárost, a nyugati területeket, s így új székhelyet kellett keresnie. Valójában a pápaság VIII. századi törekvését olvashatjuk ki e fikcióból, hiszen e lépésnek gazdasági-politikai okai voltak, és Róma, valamint Ravenna Kis Pippin fellépéséig Bizánc tulajdonát képezte.

A *Donatio* mindezekén túl már ekkor burkoltan megfogalmazta, hogy a császár is csak a pápa jóváhagyásával uralkodik. A forrás szerint ugyanis Szilveszter elutasítja a császár koronáját, elfogadja viszont az egyházi primátust jelző papi süveget, valamint a világi hatalmat szimbolizáló jelvényeket. Ezzel mintegy jelezni kívánta a *Donatio* szerzője,

hogy a császár, amikor magával vitte a Szilveszter által elutasított diadémot, s egyúttal lemondott a nyugati területek feletti hatalomról, voltaképpen a pápa jóváhagyásával és nagylelkűségéből uralkodott tovább.

A pápaság törekvéseit mintegy gyűjtőmedencébe foglaló *Donatio* fontossága és jelentősége miatt ünnepélyes, emelkedett, gyakran hosszú körmondatokba bonyolódó, ismétlésekkel és formulákkal teli latinsággal íródott. Szerkezetében jól el lehet különíteni az oklevelek sajátos elemeit, pl. az *intitulatiot* és *inscriptiot*, a hosszasan elmélkedő *arengális* részt, a Szilveszter-legendából átvett és átdolgozott *narratiot*, a konkrét adományozást rögzítő *dispositiort*, vagy akár az átok-formulát.

A XI. századi pápai reformmozgalom mégsem támaszkodott igazán a munkára. Ennek okai között megemlíthetjük, hogy az immár abszolút egyházi és világi hatalomra törekvő VII. Gergely (1073–1085) és utódai nem szívesen „emlegették”, hogy az önálló Pápai Állam, a spirituális főség, ill. a keresztény Európa feletti (realitássá addig nem vált) világi hatalom adománya mégiscsak egy császártól ered. A *Donatio* (és kora) ezenfelül túl nagy szerepet tulajdonított Szent Péter személyének, s ennek rendelte alá a pápát is. Nem véletlen, hogy VII. Gergely szakít ezzel a „szereposztással”, és – Szent Péter közvetítését „átlépve” – a pápa személyét s hatalmának közvetlenül Istentől való eredetét állította a középpontba.

A *Donatio* azonban így is jelentős szerepet töltött be a XI. századig, rögzítette számunkra a koraközépkori pápaság kiforrott ideológiáját – úgy véljük, annak mintegy „hivatalos dokumentumaként” is értékelhető.

Piti Ferenc

IRODALOM

- ULLMANN, WALTER: *The growth of papal government in the Middle Ages*. A study in the ideological relation of clerical to lay power. Methuen & Co. Ltd., London, 1955.
- FÉLEGYHÁZI JÓZSEF: *Az egyház a korai középkorban*. Szent István Társulat, Budapest, 1967.
- TIERNEY, BRIAN-Painter, SIDNEY: *Western Europe in the Middle Ages, 300-1475*. Alfred A. Knopf Inc., New York, 1970.
- DARKÓ JENŐ: *Császárimádó Róma - képrömbölő Bizánc*. Magvető (Gyorsuló idő), Budapest, 1977.
- SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története I-III*. Ecclesia, Budapest, 1987.²
- SOUTHERN, RICHARD WILLIAM: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Gondolat, Budapest, 1987.